

DEX ȘI DLR. DICȚIONAR ȘI „ENCICLOPEDIÉ”. REPERE PENTRU O NOUĂ EDIȚIE A DEX-ULUI

FLORIN VASILESCU

Institutul de Lingvistică „Iorgu-Iordan – Alexandru Rosetti”, București
florin_vasilescu2000@yahoo.com

Cuvinte-cheie: definiție de dicționar, enciclopedie, competență enciclopedică, dicționar minimal, scenarii narrative.

Keywords: dictionary definition, encyclopaedia, encyclopaedic competence, minimal dictionary, dictionary narrative frames.

Necesități istorice și practice au justificat apariția în cultura română a două tipuri principale de dicționare. Unul într-un singur volum, explicativ, și unul destinat să redea cât mai cuprinzător frumusețea și subtilitățile limbii române (literare), anume *Dicționarul limbii române*, cunoscut și ca Dicționarul Academiei. Rădăcinile istorice ale acestei distincții se pot trasa până la momentul în care vizitele la Academie și întâlnirile cu B.P. Hasdeu au cristalizat dorința regelui Carol I de a susține Dicționarul Academiei, o lucrare esențială pentru cultura și civilizația română. În jurnalul regelui Carol se poate citi notația lapidară privind donația sa la „un fel de Etymologicum Magnum Romaniae”, apoi se fac referiri la întâlnirile cu Hasdeu. În altă parte se vorbește, greșeală explicabilă, despre *Etymologicum Maximum*.

B. P. Hasdeu a exprimat în prefața dicționarului său credința că Dicționarul trebuie să fie pentru un popor „o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte”. Viziunea lui Hasdeu, împărtășită de filologi din epocă, este în opinia noastră unul dintre ultimele vestigii ale romantismului, așa cum s-a manifestat acesta în cultura română. Discuția despre caracteristica „enciclopedică” la care făcea referire B.P. Hasdeu are consecințe importante asupra structurii și capacității de redactare a dicționarului, pe care S. Pușcariu încearcă să le rezolve la reluarea Dicționarului Academiei. Citatele nu mai sunt un argument al frumuseții limbii, ci se reduc într-o mare măsură la valoarea lor explicativă, care susține validitatea definiției. Dicționarul academic (DA și apoi DLR) pare să păstreze totuși reflexe ale „caracterului enciclopedic”, prin redactarea sub formă de cuib la Pușcariu și prin mulțimea citatelor la DLR-ul serie nouă.

Problemele legate de lentoarea conceperii Dicționarului Academiei au fost cumva atenuate de-a lungul timpului de apariția unor lucrări personale, dintre care unele de mare succes în epocă: dicționarele lui L. Șăineanu, A. Candrea – Gh. Adamescu,

A. Scriban. Evenimentele istorice au dus la eliminarea inițiativelor lexicografice particulare, astfel că nu există în civilizația română dicționare precum Larousse¹ sau Robert. Locul acestora a fost luat de cele două tipuri de dicționare amintite mai sus: dicționarul explicativ (DEX) și dicționarul istoric și normativ (DLR). Aceste două tipuri de dicționare au fost concepute de colectivul de lexicografi din Academia Română, particularitate ce ridică prima problemă asupra căreia autorii trebuie să reflecteze: DEX-ul este influențat în multe cazuri de DLR. O cercetare atentă a primului dicționar ne arată că există tendința să se preia în acesta fragmente din dicționarul-tezaur (listă de cuvinte, definiții etc.).

Spre exemplu, de la apariția *Dicționarului limbii române moderne* (DM 1958), „părintele” DEX-ului, continuă să se dea în lista de cuvinte latinismul *afipt* (rar chiar și la vremea introducerii în DA). Cuvântul există în DEX 2019. O problemă pentru o nouă ediție a DEX-ului este aceasta: cum se raportează *afipt* la *banner* și *poster*? E necesară revizuirea aspectelor diastratice ale sinonimului *placat*? Această discuție ridică problema relației DEX-ului cu DLR-ul și a modului cum se corelează materialele care alcătuiesc aceste dicționare: se cere o discuție despre independența DEX-ului față de DLR.

A doua chestiune este cea a „enciclopediei” care marchează relația cu dicționarul. Aici termenul „enciclopedie” este utilizat cu sensul pe care i-l dau Umberto Eco și unii reprezentanți ai teoriei textului, anume acela de cunoștințe fundamentale necesare înțelegerii definiției din dicționar și a stabilirii relației cu civilizația care a creat dicționarul în cauză. Aceste cunoștințe permit actualizarea scenariilor actanțiale și inferențiale care conlucrează la validitatea științifică a definiției și la înțelegerea ei. La acest punct, concluzia unei consultări aleatorii este că definițiile din DEX trebuie reluate și îmbunătățite toate, căci conțin de la mici stângăcii și exprimări pleonastice (trăsură... trasă) până la erori clare.

În fine, atunci când discutăm o viitoare ediție a DEX-ului, trebuie să avem în vedere modul cum posibila apariție în format electronic își pune amprenta pe maniera de redactare a dicționarului.

Pe distincția dintre dicționarul academic și dicționarul „de uz curent” își structurează și M. Seche din lucrarea sa despre lexicografia română (*Schiță de istorie...*). Acesta face distincție între dicționare explicative academice și dicționare explicative de uz curent. De altfel, autorul citat prezintă o optică interesantă asupra statutului dicționarului academic, raportat la o lucrare lexicografică obișnuită. Bogăția de sensuri, dar și amplexarea listei de cuvinte, cuprinzând arhaisme sau regionalisme „stricte”, devin pentru M. Seche scăderi din punctul de vedere al relației cu publicul.

Discutând aspectul pe care M. Seche îl justifică prin relația dicționarului cu publicul, trebuie să ținem seama și de un fapt să spunem „administrativ”, dar care

¹ A. Scriban se referă în mod expres la dicționarul Larousse în prefața propriului dicționar: „Ca un omagiu pentru cultura franceză, am tradus din Larousse cuvânt cu cuvânt definițiunile științifice și altele”.

presupune aspecte practice deloc neglijabile, anume dorința conducerii Academiei de a vedea terminat dicționarul început cu aproape o sută de ani în urmă. Evident, acest obiectiv a determinat o anumită atitudine față de selectarea materialului lexicografic și față de abordarea sa din punct de vedere lexicologic. Astfel, au fost utilizate reperele care aveau să stabilească modul cum se vor aborda aceste entități: dicționarul trebuie să fie o „lucrare de uz practic imediat, adresată maselor cu adevărat largi”, iar abordarea urma să fie determinată de două caracteristici principale: limba română trebuia privită prin prisma a două caracteristici esențiale, în opinia autorilor, și anume caracterul modern și literar al limbii.

O asemenea întreprindere determină și o atitudine față de modul cum se definesc cuvintele: autorii își propuneau definiții precise, scurte și clare, *fără concesiuni enciclopedice* (Seche I: 137). O punere în practică a acestor concepții nu a dat însă rezultate, autorul observând (I: 142) că *Dicționarul limbii române contemporane* (DL) nu a devenit așteptatul instrument de informare la „îndemîna maselor”, în primul rînd din cauza proporțiilor sale: avînd materialul lexical împărțit pe întinderea a patru volume, lucrarea și-a pierdut astfel caracterul popular, de „izvor curent accesibil, ușor de procurat și de manevrat”.

Este foarte interesant de observat că o întreprindere similară, la cincizeci de ani după această încercare, *Micul dicționar academic*, pornită cu obiective asemănătoare, dar nemărturisite – să se termine odată dicționarul – s-a soldat cu același rezultat. Deși mult mai interesant decât DL-ul, cu o listă de cuvinte mult mai mare, MDA-ul rămîne doar o lucrare de etapă în istoria lexicografiei române și demonstrează că reacția publicului în fața dicționarelor în mai multe volume este rezervată. Vom menționa aici și aparentul paradox, prin care o lucrare într-un singur volum, cu o listă de cuvinte foarte mare, copiată în parte după MDA – ne referim la DEX I – nu pare să fi înregistrat un foarte mare succes, cel puțin pînă în momentul de față.

Această discuție ne conduce la modul cum a fost conceput *Dicționarul explicativ* actual. Relativul insucces al DL-ului a condus la necesitatea elaborării unui dicționar într-un singur volum, care a preluat lista de cuvinte din acesta, îmbunătățind-o și operînd simplificări în structura și tipologia definițională. A rezultat astfel *Dicționarul limbii române moderne* (DM), care are, potrivit statisticii întocmite de D. Macrea, 49649 de cuvinte, cu peste 6000 mai multe decât număra lucrarea similară a lui I. A. Candrea și cu circa 1000 în plus față de versiunea în patru volume, DL. Printre adaosuri se numără neologismele, ca *abiotic*, *abitație*, *abortiv*, *absenteist*, *accidenta*, *acropolă*, *calce*, *calcedonie*, *calcinație*, *calomniere*, *calvinesc* etc. Comparat cu celelalte dicționare într-un singur volum din istoria lexicografiei române, DM are cea mai bogată listă de cuvinte. Este interesant de menționat aici că, la trei ani după apariția DM-ului, a apărut primul dicționar de neologisme, care urma să devină o sursă de inspirație, cel puțin din punctul de vedere al listei de cuvinte, pentru edițiile succesive ale DEX-ului.

Dacă ar fi să avem în vedere mărimea listei de cuvinte, ne-am putea pune întrebarea: de ce Dicționarul Academiei nu a încercat „revitalizarea” LM-ului? După cum observa M. Seche în lucrarea citată, cel puțin din punctul de vedere al listei de cuvinte, LM-ul are merite incontestabile. Este interesantă comparația sa (Seche I: 154) între DA-ul lui S. Pușcariu și LM. Există o lungă listă de neologisme care, spre deosebire de LM, nu apar în DA. Cităm aici din lista întocmită de M. Seche doar *adjunct*, *balerin*, *calvar*, *factura*, *fisură*, *floral*, *ginecologic*, *imobiliar*, *imobiliza*, *impar* (număr). Lipsa acestor termeni din cel mai bogat dicționar românesc aduce în prim-plan una din problemele cu care se confruntă dicționarul academic, și anume lipsa de citate care să illustreze viața unui anumit cuvânt. Este adevărat, deseori S. Pușcariu introduce în dicționarul său cuvinte precum *afipt* sau *cariolă*, pentru care nu există citate și care au ajuns să fie purtate în dicționarele noastre oarecum fără justificare, de mai bine de 100 de ani. În același timp, lipsa neologismelor citate mai sus poate arăta că, pe lângă simțul limbii, un lexicograf trebuie să se bazeze deseori pe consultarea unor specialiști. Chiar dacă la început de secol aceste cuvinte păreau neintegrate în lexicul limbii române, ele se regăsesc nu rareori în periodice sau lucrări din epocă, după cum ne arată consultări recente ale internetului.

În legătură cu termenii neologici înregistrați în dicționarele citate, ne pare discutabilă opinia conform căreia un număr important de termeni au intrat în limba română prin dicționarul lui Laurian și Massim (LM). Un argument pentru această susținere îl reprezintă întreaga activitate a intelectualilor români din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, care au utilizat dicționare sau lucrări străine și au conectat, aspirațional și uneori involuntar, cultura română cu cea occidentală. Un exemplu sugestiv al acestei tendințe îl reprezintă citarea *Enciclopediei* lui Diderot și D’Alembert în prefața la *Mineiul* pe aprilie din 1780, în ciuda faptului că *Enciclopedia* și enciclopediștii au manifestat deseori atitudini ostile clerului².

Putem conchide că o listă cuprinzătoare de cuvinte, precum și scurtimea, claritatea și simplitatea definițiilor sunt trăsături care asigură succesul unei lucrări lexicografice, iar importanța acestor trăsături reiese din compararea celor două lucrări fundamentale ale Academiei, DEX-ul și DLR-ul.

Am pornit analiza de la Dicționarul Academiei, de la *enciclopedia* pe care o invoca Hasdeu, și am ajuns la necesitatea ca un dicționar să se bazeze în demersul său pe simplitate și pe conciziune. Aceste trăsături fundamentale aduc în prim-plan un paradox al epocii actuale: cu cât capacitatea de stocare a informației crește, cu atât cititorii par mai puțin dispuși să consume timp citind. În același timp, nu trebuie pierdută din vedere o ipoteză care își pune amprenta pe existența dicționarelor și a cuvântului scris în general: pare că omenirea trece de la o civilizație a cuvântului (scris) spre o civilizație a ideii transmise prin imagini. Acest

² Considerăm că definirea enciclopediei amintite sub un sens special în DLR este mai degrabă o stângăcie redacțională, deși o putem considera și o reminiscență enciclopedică „de tip Hasdeu”.

proces pare să aibă drept rezultat o „estompare” a clarității cuvintelor și o „resemantizare” a acestora. Mesajul care se bazează pe imagine slăbește relația între semn și perturbă ierarhizarea acestora.

Revenind la dicționarul academic, prestigiului lui Hasdeu i se datorează, în opinia noastră, înlocuirea citatelor explicative cu citate ce aduceau în prim-plan frumusețea și complexitatea limbii. Citatul ilustrativ capătă o nouă dimensiune: mai mult decât a fi un instrument pentru înțelegerea definiției, acesta devine un instrument pentru cunoașterea istoriei și a valențelor stilistice ale limbii. Lipsa citatelor poate să pară o scădere a dicționarului explicativ, care se cere suplinită.

La nivelul de bază, miza dicționarului este explicarea unor cuvinte necunoscute. Aceasta prezintă două aspecte: incapacitatea de a actualiza sensul unui cuvânt și relația acestuia cu alte cuvinte, cunoscute sau necunoscute. Conceptele esențiale în această situație sunt acelea de context și co-text. Frecvent, un vorbitor al unei limbi se confruntă cu imposibilitatea de a dezambigua anumite expresii care îi sunt supuse atenției. O situație similară o reprezintă și existența unei sume de contexte, din care cititorul sau vorbitorul trebuie să deceleze un înțeles. Dicționarul explicativ organizează o potențialitate de contexte și ocurențe. Prin urmare, autorul de dicționar și cititorul de dicționar împărtășesc o sumă de cunoștințe comune, care sunt administrate și detaliate în lista dicționarului.

În general, autorul de dicționar utilizează în munca sa ceea ce a fost numit „competență enciclopedică” (Eco 1991: 40), capacitate fundamentată pe o serie de date culturale acceptate din punct de vedere social, ca urmare a repetării lor, deci a unei constanțe statistice. „Competența enciclopedică” definește suma de cunoștințe de care are nevoie un participant la comunicare pentru a înțelege ce i se spune sau ce a citit. În lingvistica anglo-saxonă, deseori termenul de „enciclopedie” se referă la contextul enunțului respectiv. Prin urmare, în judecarea unei definiții de dicționar există o serie de mărci denotative constante (în limitele reduse ale „dicționarului”), și o serie de mărci conotative, care presupun o variație potrivit contextului sau circumstanței de enunțare. Toate acestea sunt integrate într-un scenariu narativ, fundat pe mecanisme deductive și inductive.

După cum afirma A. Greimas (1973: 174), unitățile de text constituie, în însăși structura lor semantică, un potențial program narativ: orice cuvânt poartă cu sine toate posibilitățile proprii sale încărcături semantice, tot ceea ce se poate aștepta de la el în termeni ai civilizației din care face parte. La acestea trebuie să adăugăm un aspect care, după cunoștințele noastre, a fost mai puțin discutat de semioticieni sau pragmaticieni. Deseori, cuvintele primesc trăsături semantice care provin din necunoașterea sau neînțelegerea semnificației cuvântului ori din prelucrarea sa aproximativă. Prelucrarea aproximativă se produce fie din necesități practice, fie din asocierea cuvintelor unor scenarii narative imprecise, prin mecanismul deductiv-inferențial.

Edificatoare pentru modul cum se actualizează cunoștințele noi este dezvoltarea semantică a cuvintelor, care capătă deseori sensuri noi față de cel

etimologic. La fel sunt etimologiile populare, în care cititorul „populează” scenariul narativ cu trăsături distinctive închipuite sau plusvaloarea stilistică asociată cuvintelor argotice de către persoane din afara lumii argotizante, doar pe baza cunoștințelor literare sau a preferințelor estetice. Un exemplu pentru această situație îl reprezintă cuvântul *wok*. Conform Oxford-ului, un *wok* este „a bowl-shaped pan used in Chinese cookery”, deci „o tigaie în formă de bol folosită în bucătăria chinezească”. La magazinele noastre de electronice și de electrocasnice există „aragaze cu wok”. Aici sensul cuvântului este acela de „ochi de aragaz astfel conceput pentru a putea utiliza pe el un wok.” Este interesant de urmărit dacă acest sens se va generaliza sau va dispărea.

Pe baza competenței enciclopedice se generează așa-numitele *scenarii narative* sau *intertextuale*, iar autorul de dicționar trebuie să aprecieze în mod corect reperele acestor scenarii, trebuie să încerce să refacă prin propriul său limbaj, conform unei reproduceri mentale exacte, conglomeratul de trăsături semantice și condiționări pragmatico-gramaticale ale cuvântului.

Așa cum am arătat mai sus, probabil că dezvoltarea semantică provine și din analiza cuvintelor ca termeni izolați, care generează propriul scenariu narativ. În cazuri extreme, este suficient a identifica în cazul unui cuvânt asemănarea cu un obiect similar. Pentru a înțelege însă cuvântul în adevărata sa bogăție semantică, trebuie să se treacă la o analiză în formă de *enciclopedie* sau de *tezur*. Uneori, pentru un cititor sau un vorbitor este suficient a defini un cuvânt pe baza dicționarului minimal sau de bază: *dicționarul de bază* reprezintă o sumă de informații minimale, identificându-se proprietățile semantice elementare ale cuvintelor—spre exemplu, o *cabrioletă* este o trăsurică. Multe din aplicațiile de traducere automată folosesc acest tip de definiție. Din punct de vedere lexicografic, un asemenea mod de abordare este deficitar.

Problema cu care se confruntă un lexicograf este descoperirea ansamblului de trăsături distinctive care sunt necesare pentru alcătuirea unei bune definiții. Plecând de la această chestiune, suntem confrunțați cu o discuție în termeni de economie a efortului lexicografic: cât de atentă trebuie să fie evidențierea trăsăturilor distinctive, având în vedere că o parte din acestea sunt suplinite de cunoștințele cititorului. În acest sens, în DEX apar deseori situații paradoxale: există definiții scurte, care necesită o enciclopedie dezvoltată a cititorului, iar în alte locuri pare că redactorul nu are încredere în capacitatea cititorului de a înțelege definiția, și atunci definiția capătă aspecte pleonastice.

Ca prim pas în redactarea unei definiții, ar trebui să facem conjecturi asupra relației dintre cuvinte și relevanța lor pentru cultura din care facem parte. Trebuie să arătăm că proprietățile cuvântului *cabrioletă* devin mai mult sau mai puțin necesare, deseori în lipsa capacității de a compara textual. Niciodată nu este exclusă, așa cum vom vedea mai jos, comparația între *cariolă*, *cabrioletă*, *șaretă* și *brîșcă*. Evident, se poate neglija existența sau poziția coșului trăsurii, dar această neglijare ar afecta, în opinia noastră, calitatea definiției.

Semioticienii și teoreticienii textului au evidențiat la sfârșitul secolului trecut modul cum societatea înregistrează informația enciclopedică pe baza unei colecții de texte. Între timp, apariția internetului și a social-media a diversificat modul în care se asimilează informația. Deși în esență rămâne valabilă trimiterea la texte, acestora li se adaugă produsele mass-media și social-media. Societatea se raportează la o informație enciclopedică doar în măsura în care aceasta a fost furnizată de textele precedente sau de mesaje venite dinspre mass-media sau social-media. În urma consultării acestor informații sau mesaje, se generează *enciclopedia* sau *tezaurul*, un extras sub formă de macropropoziții al acestor texte sau mesaje. Deseori extrasul de macropropoziții se bazează pe scenarii inferențiale greșite. Astfel, mai multe persoane au asimilat cuvântul *izoletă* cu ambulanța în care se transportau persoanele contaminate cu gripă, probabil și din cauza terminației cuvântului (după modelul *camionetă*, *furgonetă* etc.), dar și din cauza știrilor care prezentau informații despre pacienți transportați cu izoleta din fața unei ambulanțe³.

Mesajele pe care se bazează aprecierea cuvintelor denotă foarte frecvent o mișcare în mentalitatea comună: un exemplu sugestiv este modul cum dicționarul Merriam-Webster și-a modificat în ultimii ani definițiile privind cuvintele legate de istoria americană, rasism, gen și comunitatea LGBT. În mod similar, în ultimele ediții ale DEX-ului au fost modificate definiții privind familiile de cuvinte care au legătură cu anumite comunități etnice și sexuale. Acesta este un alt aspect care „prescrie” o nouă ediție a DEX-ului: corelarea conținutului dicționarului cu realitățile lumii contemporane.

Privită prin prisma conceptelor de „enciclopedie” și „dicționar de bază” la care ne-am referit mai sus, putem spune că o nouă ediție a DEX-ului ar trebui să rezolve o diversitate de probleme care se pot lămurii doar analizând dicționarul articol cu articol. În același timp, structura sa, lista de cuvinte și modul de aducere în actualitate a definițiilor trebuie să țină seama și de relația cu cealaltă mare lucrare a institutului, *Dicționarul tezaur*. Departea de a constitui o problemă, relația cu DLR-ul constituie un avantaj: cuvintele care nu mai corespund realității contemporane se pot trimite în DLR, de unde pot fi recuperate cu ajutorul unor dezirabile și necesare linkuri.

Revenind la modalitatea de „îmbunătățire” a DEX-ului, până acum efortul conducătorilor lucrării s-a canalizat spre completarea listei de cuvinte, prin preluarea unor termeni din diverse surse, și spre prelucrarea unor definiții care păreau neconforme. O asemenea abordare nu a putut să rezolve însă numeroasele defecte acumulate de-a lungul anilor în această lucrare.

Actuala formă de DEX-ului prezintă definiții deficitare prin exprimare deseori greoaie și pleonastică, o selectare a trăsăturilor semantice distinctive inconsistentă și nesistematică. Deseori definițiile se mărginesc la „dicționarul de

³ *Izoleta* este, în condițiile pandemiei, un dispozitiv medical specific, asemănător cu o targă izolată de exterior.

bază”, altele suntem confrunțați cu reluarea unor definiții greșite din alte dicționare (rezultate din traducerea greșită a surselor străine). Vom detalia câteva din aceste probleme, subliniind că ele trebuie examinate în corelație cu soluțiile din *DLR*.

1) În lista de cuvinte a DEX⁴-ului există termenul **afipt**, preluat din DM, care, la rândul său, l-a preluat din DA. DM-ul însoțea acest cuvânt de indicația (Pop.), adică respectivul cuvânt se utiliza mai ales în limbajul popular, deși la 1907 autorii DA-ului considerau că „se aude, din ce în ce mai rar ... [fiind] o formă artificială de pe vremea latiniștilor, după *adffictus*”. Mai aproape de adevăr, în opinia noastră, decât DM-ul, DEX-ul consideră cuvântul învechit; totuși, a propune acest vechi latinism ca sinonim pentru *afiș* în anul 2020 ni se pare discutabil. Locul acestui cuvânt este în DLR.

O situație similară apare în cazul cuvântului **cariolă**. Examinarea acestui cuvânt ne-a fost sugerată de o postare pe Internet, al cărei autor se întreba care cuvânt este corect, **cariolă** sau **cabrioletă**? Prima observație este că ambele cuvinte sunt corecte. Pentru că definițiile denotă același lucru, o trăsură cu un singur cal, ne punem întrebarea: ce anume distinge o **cariolă** de o **cabrioletă**? DA-ul definește **cariola** ca „trăsurică cu două roate”; indicația (franțuzism) și lipsa de citate indică faptul că probabil redactorul dicționarului va fi copiat termenul dintr-un dicționar francez. Același DA definește **cabrioleta** ca „trăsurică (de un cal) fără coș”. Și în acest caz lipsesc citatele.

Analizând definițiile din DEX, constatăm aspectul pleonastic (trăsurică trasă) și lipsa elementului distinctiv principal, care este corect menționat în DA: fără coș (acoperământul din piele sau din pânză). Lipsa coșului este suplinită involuntar probabil în DEX prin menționarea sinonimului **șaretă**, împrumutat tot din franceză.

Comparând etimoanele celor două cuvinte⁵, dispunem de următoarele informații: **carriole** (*Vieilli*) „voiture campagnarde destinée au transport des voyageurs”, respectiv **cabriolet** „voiture légère et rapide munie d’une capote mobile, le plus souvent montée sur deux roues et tirée par un seul cheval”. Analizând aceste două împrumuturi din franceză, ne putem explica pleonasmul din DEX prin traducerea din franceză. În același timp, se poate pune întrebarea: va fi preluat limba română cuvintele din franceză, confundând **cabrioleta** cu **șareta**, cu alte cuvinte, asimilând faptul că acoperământul era rabatabil cu lipsa lui? Din punctul nostru de vedere, cuvântul **cariolă** ar trebui, de asemenea, să fie scos din lista DEX-ului și trimis la DLR, unde se va lămuri definiția.

2) Un cuvânt interesant din DEX, din domeniul echitației, este **cabriolă**. Acesta nu există în DM, a fost introdus în prima ediție a DEX-ului după dicționarul de neologisme, DN, din 1966. Definiția ni s-a părut destul de dificil de înțeles: „Salt al calului prin care acesta se întoarce în loc”⁶, de aceea am verificat etimonul

⁴ Am folosit pentru exemple ediția din 2019 a DEX-ului. În general, exemplele au fost alese aleatoriu.

⁵ Am utilizat pentru comparare *tlfi* (*Trésor de la langue française informatisé*).

⁶ Experiența ne-a demonstrat că, atunci când ne putem reprezenta cu greutate sensul unei definiții, de obicei aceasta conține o eroare.

din franceză. „Cariole” se definește prin „*ÉQUIT. Danser la cabriole. Faire le saut au cours duquel un cheval se met à l’horizontale et détache une ruade*”, iar „ruade” presupune o mișcare în care caii „*projetent vivement en arrière et avec force leurs membres postérieurs*”. Prin urmare, o **cabriolă** înseamnă o figură de dresaj prin care calul sare de pe loc în înălțime, în plan orizontal, aruncând cu putere membrele inferioare spre spate.

Semnalăm aici că definiția din DN, pe care o considerăm greșită, a fost preluată ca atare de mai multe dicționare. În mod similar s-a întâmplat în cazul cuvântului **sarbacană**, în care DN a introdus, în mod eronat în opinia noastră, prin citirea neatență a etimologiei din franceză, sensul „armă cu care musulmanii aruncau materii incendiare asupra trupelor inamice”. Sensul a fost preluat în DEX și în DLR, care îl atribuie în mod eronat Dicționarului lui Alexi. Teochar Alexi definește sarbacana ca „țevă prin care se suflă”. Concluzia este că neologismele trebuie tratate cu deosebită atenție, iar traduceri de definiții din limbile de origine trebuie verificate cu grijă.

3) O altă problemă ține de tehnica lexicografică: o situație oarecum asemănătoare celei de la 2) reliefează modul cum neatenția sau lipsa de preocupare pentru dezvoltarea semantică a unui cuvânt își pune amprenta asupra structurării articolului de dicționar. Un exemplu pentru această situație este cuvântul **sarabandă**. Acesta este definit ca: „Vechi dans popular spaniol, asemănător cu menuetul; melodie după care se execută acest dans. ♦ *Fig.* Mișcare amețitoare, agitată, tumultuoasă; frământare; *p. ext.* mulțime dezlănțuită, tumultuoasă. – Din fr. *sarabande*”. O scurtă cercetare ne indică DM-ul drept sursa neînțelegerii.

Problema articolului este că, în opinia noastră, nu există o legătură clară, validă, între sensul principal și subsensul care se presupune că ar fi derivat din acesta. Menuetul este un dans aristocratic, cu mișcări lente, ceremonioase. De unde se va fi dezvoltat sensul cu mișcarea amețitoare sau mulțimea dezlănțuită? La aceste întrebări se adaugă expresiile, des utilizate în literatură, care ar fi trebuit să existe în „enciclopedia” redactorului: „sarabanda întâmplărilor”, „sarabanda gândurilor” sau, mai nou, „sarabanda prețurilor”. Ca de obicei, verificăm etimonul francez: sensul 1 al cuvântului este „danse populaire, vive et lascive, accompagnée de castagnettes et de tambours de basque, apparue en Espagne à la fin du XVIe s.”. Sensul este însoțit de un citat care face referire la o sarabandă „lascivă și nebună”. Este adevărat, sensul 2 al cuvântului în franceză trimite la un dans nobil și grav, introdus la Curtea Franței în secolul al XVII-lea (de unde provine probabil asemănarea cu menuetul din DEX). În opinia noastră, o redactare corectă ar fi trebuit să menționeze ambele dansuri. În cazul de față, pare că redactorul a contopit celor două sensuri din franceză, rezultând o construcție hibridă și îndoielnică⁷. DLR-ul a procedat corect, izolând cele două înțelesuri sub două sensuri distincte.

⁷ Fără a face o cercetare specială, putem specula că expresia „sarabanda întâmplărilor” va fi fost introdusă în literatură prin romanele picarești din secolul al XVI-lea – de aici legătura cu dansul spaniol.

4) Există situații, mai ales la neologisme, în care redactorului nu îi este foarte clar care ar trebui să fie semul esențial pentru definirea cuvântului-titlu sau ce ansamblu de trăsături distinctive să utilizeze atunci când construiește definiția. În dicționare, această situație se rezolvă în două moduri: a) se preia mecanic din alte surse sau se propune în mod eronat o trăsătură distinctivă anume, fie b) se definește cuvântul în tiparele a ceea ce am numit în această lucrare *dicționarul de bază*, adică menționarea genului proxim la care se adaugă, uneori, și o pseudo-trăsătură distinctivă. În unele dicționare, spre exemplu, la mai multe cuvinte desemnând dansuri spaniole definițiile sunt „dans spaniol cu acompaniament de chitară și castaniete”.

Alte exemple care ilustrează această manieră sunt cuvintele **avocado** și **pampers**. **Avocado** este definit ca: 1. S.m. Arbore tropical din familia lauraceelor, originar din emisfera vestică. 2. S.n. Fruct al avocadoului (1), de culoare verde-gălbuie, foarte parfumat, cu greutate variabilă. – Din engl. *avocado*. În opinia noastră, această definiție conține mai multe neclarități și erori. Probabil că indicația geografică a rezultat prin traducerea din limba engleză. În fapt, avocado-ul crește în climat tropical și mediteraneean și nu doar în emisfera vestică. Apoi, descrierea fructului este imprecisă: doar miezul are culoare verde-gălbuie, căci fructul poate avea culori de la verde-deschis la maron închis. Avocado-ul nu este parfumat. Greutatea variabilă este o pseudo-trăsătură distinctivă. Trăsătura distinctivă esențială este aceea că miezul fructului copt este cremos, asemănându-se cu untul⁸.

În cazul cuvântului **pampers**, definiția din DEX, preluată probabil din DEXI, este „scutec absorbant”. Definiția ignoră câteva din trăsăturile esențiale ale cuvântului, care definește un obiect *de unică folosință*, special conceput pentru a evita inflamațiile și a izola fluidele corporale. Prin trimiterea la scutec, mărginim aria de folosire la sugari. Ca informație „enciclopedică”, arătăm aici că în Oxford se menționează sintagma *diaper rasch*, ceea ce demonstrează că apariția *pampers*-ului provine dintr-o necesitate care aduce în prim-plan trăsătura esențială: eliminarea inflamației cauzate de utilizarea „scutecului”, la sugari, bătrâni sau bolnavi.

5) O problemă esențială a oricărui dicționar, pe care trebuie să o avem în vedere în permanență, este circularitatea. Termenii la care trimit definițiile din dicționar trebuie astfel tratați încât, în ansamblul informațiilor lucrării, să nu determine neclarități, nepotriviri sau lipsă de informație. Astfel, analizând circularitatea, suntem confrunțați cu necesitatea de a completa sau nuanța definițiile cuvintelor cu care se actualizează o definiție. Un exemplu este cuvântul **șorma**:

„(Cul.) Specialitate orientală preparată din feliile subțiri de carne friptă la rotisor, rulate cu diferite ingrediente într-o foaie subțire de aluat”. În opinia noastră, definiția este deficitară. Feliile subțiri de carne nu se pun într-o foaie de aluat, ci se pun într-un produs de panificație, care este un tip de pâine orientală, din aluat de

⁸ Legat de trăsăturile distinctive, la foarte multe cuvinte denumind obiecte s-a remarcat că nu mai este relevantă menționarea materialului din care sunt făcute (de ex. la cuvântul **masă**). Modificarea definițiilor în acest sens s-a făcut izolat și total aleatoriu în diversele ediții ale DEX-ului.

obicei nedospit; pâinea respectivă se numește *lipie* sau *pită*. Aceste substantive sunt deseori complinite de adjectivul *arăbesc*, deci *pită* sau *lipie arăbească*. De aici rezultă necesitatea de a nuanța definițiile de la *lipie* și *pită*.

Mai arătăm aici că necesitatea de a transforma definițiile este un alt argument pentru comunicarea permanentă a redactorilor însărcinați cu evaluarea unor porțiuni diferite ale dicționarului. Cităm, spre exemplu, necesitatea de a completa schema definiției la cuvinte precum *absorbant*, cu sensul de obiect de igienă personală feminină, sau la *rezervă*, cu sensul de element activ al unui dispozitiv de scriere, de igienă personală etc. Vom observa că la cuvântul *pastă* nu există sensul care face referire la obiectul utilizat la instrumentele de scris de tip *pix*.

Un alt exemplu este cuvântul **premenopauză**, definit ca „sindrom care precede menopauza”. Lăsând la caducitatea definiției, care nu dă nicio informație, apare nepotrivirea între cuvântul *sindrom* „totalitatea semnelor și a simptomelor care apar împreună în cursul unei boli” și conceptul de *menopauză* „fenomen fiziologic complex, care constă în încetarea...funcției ovariene”. Din ansamblul definițiilor reiese utilizarea nefericită a cuvântului *sindrom*.

6) Există situații când, pentru a completa schema cuvântului, se poate restructura definiția, fără probleme din punctul de vedere al înțelegerii. Restructurarea la care ne referim ține de viziunea asupra dicționarului explicativ. Un exemplu sugestiv este cuvântul **a decapa**, definit astfel în DEX: 1. A curăța de acizi sau de grăsimi o suprafață metalică în vederea operațiilor ulterioare. 2. A nivela un teren sau un pavaj de asfalt prin înlăturarea unui strat subțire de la suprafață. 3. A trata pieile sau blănurile cu soluții ale unor acizi sau săruri în vederea conservării lor temporare sau pentru prelucrarea ulterioară. – Din fr. *décaper*. În urmă cu ceva vreme, am auzit în spațiul public îndemnurile unei doamne care conducea Parchetul și care cerea colegilor „să se decapeze instituțional până la domnul prim-ministru”. Acest sens, figurat, există în limba de origine a cuvântului, franceza: „Nettoyer, débarrasser (quelqu’un) de ce qui est inutile ou nuisible.” (Cf. tlf.) Prin urmare, definiția cuvântului **decapa** se poate modifica astfel: 1. A pregăti o suprafață (pentru operații ulterioare) prin curățare, înlăturarea unui strat superficial, tratare cu substanțe chimice etc. 2. Fig. A înlătura, a curăța ceea ce este inutil sau dăunător. – Din fr. *décaper*⁹.

7) Problema etimologică ar trebui și ea avută în vedere la redactarea noii ediții a DEX-ului. Pentru că am discutat mai sus cuvântul **pampers**, arătăm că, mai degrabă decât etimologia propusă în DEX, „cuv. engl. *pampers*”, potrivită ar fi etimologia „denumire comercială”. În limba engleză, *to pamper* înseamnă „a răsfăța”. Legat de denumirea comercială, **carioca**, obiectul de scris, ar trebui redactat, în opinia noastră, sub un singur articol, cel care face referire la dans, pentru că denumirea comercială era asociată unei dansatoare de samba, în costum

⁹ Definiția în amănunt, așa cum este ea acum în DEX, se poate păstra în dicționarul-tezaur, cu adăugarea sensului figurat.

viu colorat (de aici legătura cu creioanele de colorat). La acest punct, ar trebui discutat și dacă ar fi indicat să se menționeze utilizarea adjectivală, pe care am auzit-o folosită în cazul dansatorilor de samba, dar și la fotbalistii brazilieni, *dansatorii și fotbalistii carioca(s)*. În cazul cuvântului *carioca*, trăsătura distinctivă esențială pare cea menționată în dicționarele străine: „vârful din material poros, obținut din comprimarea unor fibre textile”.

Originea cuvântului **pix** nu este cuvântul englez *pick*, iar definiția ar trebui modificată, pentru că un **pix** nu presupune neapărat un mecanism. În opinia noastră, la redactarea din DEX trebuiau avute în vedere două sensuri: „obiect de scris cu pastă” și „creion mecanic”. Sensul pentru obiectul utilizat ca sursă a scrierii nu există la cuvântul „pastă”. În cazul acesta, credem că elementul esențial pentru stabilirea definiției și etimologiei este pasta lipicioasă cu care se scrie. Este probabil să fie o denumire comercială, cu trimiteri la limba latină, unde există mai multe sintagme – *pix liquida*, *pix lithanthracis*, *pix nigra* etc.; acestea denumesc o rășină de culoare închisă care se extrage din cărbune sau din rășinoase. Tot *pix* sunt niște creioane cu rășină și compuși cu sulf care se utilizau în trecut pentru tratarea unor dermatite. În deceniul șase al secolului trecut, există ocurențe cu sintagma „creion tip Pix”.

O chestiune foarte interesantă o reprezintă cazul cuvântului **adresant**, la care ne-am referit în alt articol (Vasilescu 2017). Revenim aici pentru a prezenta indicii privind modul cum pare să fi apărut sensul indicat în DEX. Acest sens contrazice etimologia pe care dicționarele uzuale o asociază cuvântului.

Adresant: (Înv.) Persoană căreia îi este adresată o scrisoare, un colet etc.; destinatar. – Din germ. *Adressant*. Definiția este greșită. Cuvântul „Adressant” înseamnă în germană „expeditor”, iar indicația care statuează uzul învechit este eronată, întrucât există citate de la sfârșitul secolului al XX-lea. Am descoperit în POENARU-AARON-HILL, p. 19, indicația care sugerează că sensul vine din francezul *adressant* (à): „ADRESSANT, -ante, adj., t. de jurisp. (se întrebuințează numai în femeesc) Care se adresează, care este adresată.” Această notație sugerează că accentul de pe litera „a” a fost neglijat, litera fiind asimilată cu un „ă” sau „a”: în acest caz, indicația de pe scrisoare se transformă din „adressant à”; în „adressanta”. De aceea se utiliza „numai în femeiesc”. Conform principiului etimologic, în lista dicționarului ar trebui să avem două cuvinte omonime: unul însemnând „expeditor”, celălalt „destinatar”, primul cu etimologia din germană, și al doilea din franceză.

În concluzie, se pot sugera câteva din reperele importante pentru planificarea unei noi ediții a DEX-ului:

1. Este necesar să se stabilească sub ce formă se va publica dicționarul; va fi aceasta electronică sau imprimată pe hârtie?¹⁰ Este evident că utilizarea DEX-ului

¹⁰ *Enciclopedia Britannica*, ca și tlf nu mai apar de ani buni decât în format electronic, deci ne putem gândi la un DEX în exclusivitate electronic.

în format electronic este pe cale să elimine consultarea variantei tipărite. O variantă electronică permite existența link-urilor către fotografii, mici clipuri etc. (vezi referirea la *cabriolă*, figura de dresaj menționată mai sus).

2. Se va stabili care este relația DEX-ului cu DLR-ul și, eventual, cu un *Indice al limbii române* (un dicționar în care să fie incluse cuvintele foarte rare, super-specializate etc.). Varianta electronică poate înlesni legătura între dicționare prin link-uri. Continuu să susțin publicarea pe site-ul Institutului a unei copii fotografice a întregului dicționar academic, așa cum a fost tipărit în varianta anastatică. O altă propunere este eventuala publicare a fasciculelor DLR la care se lucrează acum exclusiv electronic.

3. Se cere stabilirea unei metodologii de alcătuire a definiției clare pentru toți autorii (simplitate, claritate etc.) și verificarea și corectarea unde este cazul a tuturor definițiilor.

4. Este foarte important să se evalueze critic neologismele preluate din dicționarele de neologisme; unele dintre acestea pot fi trimise la *Indice* (*caudillo*, *caudillism*, *fazendă* etc. din DN-uri).

5. Conducătorii lucrării trebuie să decidă în ce măsură sunt necesare seriile sistematice. Am văzut că aceste serii sunt considerate deseori un merit al LM-ului. O eventuală variantă electronică nu ar mai pretinde un control foarte riguros al listei de cuvinte a DEX-ului și ar estompa rolul „cuvântului-vedetă” din cadrul seriei. Un exemplu edificator în acest sens pare cuvântul „zombi”, raportat la seria din care face parte, așa cum apare aceasta în ICSO. Am observat că, deși redactorii consideră cuvântul cunoscut (definit în alt dicționar), presiunea acestuia este atât de mare încât este glosat în definiția altui cuvânt din serie, *zombificat*. Exemplul citat pare un alt caz în care „enciclopedia” redactorului își caută validarea în „enciclopedia” cititorului.

BIBLIOGRAFIE

ALEXI, W.	= Theochar Alexi, <i>Dicționar român-german</i> de ... A doua edițiune prelucrată și completată de ... <i>Rumänisch-deutsches Wörterbuch</i> von ... 2. Verbesserte und vermehrte Auflage. ... Verlag von H. Zeidner, Kronstadt (Ungarn), 1905.
DA	= <i>Dicționarul limbii române</i> . [DA] [Sub conducerea lui Sextil Pușcariu]. Academia Română. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, Academia Republicii Populare Române. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1913–1948.
DEX	= <i>Dicționarul explicativ al limbii române</i> . DEX. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București, Editura Academiei Române, 1975–2016.
DEXI	= <i>DEXI. Dicționar explicativ ilustrat al limbii române</i> . [Coordonator științific: Eugenia Dima]. Chișinău, Arc & Gunivas, 2007.
DL	= <i>Dicționarul limbii române literare contemporane</i> . Vol. I–IV. Academia Republicii Populare Române. [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.

- DLR = *Dicționarul limbii române. (DLR)*. Serie nouă. I–XIV. Literele M–Z, Academia Republicii Populare Române, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*. Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din București. [Sub direcția prof. univ. D. Macrea]. [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- DN = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*. București, Editura Științifică, 1961.
- Eco = Umberto Eco, *Lector in fabula*, Editura Univers, București, 1991.
- GREIMAS = Algirdas Julien Greimas, „Les actants, les acteurs et les figures” în *Semiotique narrative et textuelle*, ed. Claude Chabrol, Larousse, Paris, 1973.
- HEM = B. [= Bogdan] Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. [Vol.] I–III. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș. București, Editura Minerva. 1972–1976. [Ediția I: 1893]
- ICSO = Ana-Maria Barbu și col., *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul on-line (ICSO)*. Vol. I. București, Editura Academiei Române, 2020.
- LM = A. T. [= August Treboniu] Laurian, I. [= Ioan] C. Massim, *Dicționarul limbei române*. Tom. I–III. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborat ca proiect. București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1871.
- MDA = *Micul dicționar academic*. Vol. I–IV. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2004.
- OXFORD = *Oxford English Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1961.
- POENARU-AARON-HILL = P. Poenar [= Petrache Poenaru], Aaron Florian, G. [= George] Hill, *Vocabular franțezo-românesc*. Tom. I–II. București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1840–1841.
- SECHE, *Ist. lexicogr.* = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*. I–II. București, Editura Științifică, 1966, 1969.
- ȘĂINEANU = Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*. Cu o alocuțiune-prefață de B. P. [= Bogdan Petriceicu] Hasdeu. București, Tipografia Academiei Române, 1887.
- tlf(i) = *Trésor de la langue française informatisé*, consultat la adresa de Internet [www://http://atilf.atilf.fr/](http://atilf.atilf.fr/)
- Vasilescu = Florin Vasilescu, *Inadvertențe în dicționarele limbii române*, „Limba română”, 66, 2017, 66–78.

**DEX AND DLR. DICTIONARY AND “ENCYCLOPAEDIA”
SUGGESTIONS FOR IMPROVING THE EXPLANATORY DICTIONARY
OF THE ROMANIAN LANGUAGE**

Abstract

The article discusses the relation between two well-known Romanian dictionaries, The Explanatory Dictionary of the Romanian Language (DEX) and The Romanian Language Historical Dictionary (DLR) also known as the Dictionary of the Romanian Academy. While the main feature of the first dictionary is its explanatory attribute, the latter aims at revealing the richness and the cultural

heritage of the Romanian language. Despite the different approaches, both could be considered from the ‘encyclopaedic competence’ angle, the knowledge the reader needs to understand the dictionary and comprehend the values of the society that produced the dictionary. This apprehension associates with narrative frames, relying on deductive and inferential mechanisms. The impact of two notions of the Theory of text on conceiving dictionary definitions, that of ‘minimal dictionary’ and ‘encyclopaedic competence’ is discussed. The definitions in The Romanian Language Historical Dictionary aim at creating the ‘encyclopaedic competence’ of the reader, with the aid of historical citations or examples. The Explanatory Dictionary definitions vary from using ‘minimal dictionary’ to employing the ‘encyclopaedic competence’. The paper discusses examples and errors in the Explanatory Dictionary of the Romanian Language.